

Talatí de dalt (Maó - Menorca) Avenç dels resultats de les excavacions fetes entre 1997 i 2000.

GUSTAU JUAN
JOAQUIM PONS
OCTAVI PONS
CARMEN LARA
JOSEP MARQUES
FRANCESC ISBERT

Situat a 4 km del nucli de Maó, Talatí de Dalt és un jaciment talaiòtic de mitjanes dimensions -d'entorn a 1 ha d'extensió- d'aspecte aturonat, on s'hi poden distingir un talaiot central i un de secundari, un recinte de taula amb la pilastra central sencera, tres recintes coberts i un nombre indeterminat de runes, algunes identificables i altres de difícil identificació en l'estat actual.

Entre 1997 i 2001 un equip tècnic d'*Amics del Museu de Menorca* format pels arqueòlegs Joaquim Pons, Octavi Pons, Carmen Lara Josep Marqués i Gustau Juan i el restaurador Francesc Isbert, amb l'estalò científic i d'infraestructures del *Museu de Menorca*, hi va fer quatre campanyes d'excavació. Tot i que hi ha encara alguns materials per acabar d'estudiar i proves analítiques pendents, hem cregut oportú donar un avançament del que han estat aquests quatre anys de treballs i oferir-ne uns primers resultats.

Antecedents

El jaciment és esmentat ja d'ençà de la primera literatura sobre la prehistòria de l'illa; però és conegut, sobretot, per la taula amb una pilastra lateral caiguda sobre la central, que ha esdevingut una de les postals tòpiques de la Menorca turística (lám. XXII, 1).

Abans dels anys 50 s'hi havia fet alguna intervenció arqueològica; però el monument havia estat emprat, fins i tot, com a pedrera. Als darrers anys s'hi havien fet campanyes de neteja i s'hi havia posat alguna senyalització.

Quatre campanyes d'excavacions

Va ésser l'any 1997 quan, per iniciativa d'un mecenes particular, Bernat Sintes Palacios, *Amics del Museu de Menorca* hi va portar a terme una primera campanya d'excavació. La campanya havia de consistir, en principi, en excavar un recinte cobert que, al llarg dels segles s'havia anat reblint fins pràcticament el sostre, sobretot quan es va anivellar el terreny i es van arrasar part de les estructures per tal de convertir el seu espai en terra de conreu, amuntgant sobre les més sòlides el pedreny tret de la resta del jaciment. El 1999 es va fer una nova campanya, ja sota la modalitat de camp de treball arqueològic, adreçat a estudiants universitaris d'història, amb un pla de treball que pretenia excavar una zona aparentment buida entre dos grans clapers allargats en direcció nord-sud, on hi havia tot un seguit d'estructures, en gran part esfondrades. L'experiència es va repetir el 2000; però, en passar el jaciment a gestió d'una empresa privada, el 2001 s'hi va fer una darrera campanya

amb estudiants de la Boston University i es va traslladar el camp de treball a Torre d'en Galmés.

Durant aquestes quatre campanyes es va intervenir sobre uns 320 m² de l'àrea sud de l'assentament. A la primera campanya es va posar al descobert un pati tancat, amb un sitjot dins el mur de tancament sud, un edifici cobert i un corredor entre edificis. Les altres tres campanyes es van centrar a un espai aparentment buit, que havia estat convertit en terra de conreu, on les excavacions van posar al descobert tot un seguit d'edificis molt arrasats, que havien sofert, també, diverses remodelacions. (Làm. XXII, 3).

Les construccions

El conjunt que es va excavar presenta una gran diversitat constructiva, la part més ben conservada del qual és la sud, on limita amb el mur perimetral del jaciment. Més al nord, entre els dos clapers, les construccions estaven molt arrasades, segurament de manera intencionada per tal de convertir l'espai en terra de conradís.

El pati i el corredor

El mur perimetral del jaciment, abans esmentat, tanca, pel seu interior, un pati trapezoïdal de 4 x 3 m que conserva els paraments fins una alçada de 2 m (làm. XXIII, 5); dins el mur del racó sud-est hi ha un petit sitjot, que vam trobar ple de ceràmica fragmentada i restes animals; al nord-oest, un corredor, que originàriament podria haver estat cobert, comunica amb la resta de les edificacions de l'assentament.

Les estructures 3 i 1

Tot el costat nord-est del pati i del corredor és ocupat per un edifici, amb la coberta en gran part sencera, on s'hi entra per un portal adintel·lat i que vam nomenar estructura 3 (làm. XXIII, 6). Aquest edifici, de planta irregular, té un nucli central massís i espais al voltant; a un racó de la part superior hi ha un parell de filades de pedres que ens suggereix que l'estructura 3 podria ésser el semisoterrani d'un edifici superior, avui desaparegut; des d'aquest punt es baixa a l'interior de l'edifici per una mena de corredor, on hi vam trobar l'esquelet d'una adolescent d'entre 15 i 17 anys.

Un altre edifici cobert amb pilastra central, numerat com a estructura 1 (làm. XXIII, 4), que es conserva perfectament i que en començar l'excavació ja era del tot buit, tanca l'altra part del corredor i la part nord-oest del pati. Enfront de la portalada hi ha la baixada a una cova artificial i al racó esquerre una petita estança, a on s'hi entra per un accés molt baix.

La resta de les construccions

Cap al nord les restes de construccions que vam treure a llum presenten un alt grau de remodelacions i d'arrasament (làm. XXII, 3). Al centre s'hi pot distingir una estructura allargada molt malmesa que, en el seu moment, pogué ésser un forn (làm. XXIV, 7); d'aquí s'hi va treure una mostra d'estratigrafia, que en aquest moment està en estudi per part d'una especialista. Corrent de nord a sud pel costat de ponent del possible forn, un enllosat sembla esdevenir un vial, que estaria delimitat per tot un seguit d'estructures cobertes del claper de ponent, tot formant una mena de carrer que, pel sud, comunica amb un corredor cobert, avui en gran part esfondrat, que degué ésser amortitzat cap a la conquesta romana de l'illa; la part més nord de la zona excavada entra dins una casa talaiòtica de pati central amb part dels elements estructurals caiguts in situ.

Les excavacions i estratigrafia

El 1997 es va marcar una quadrícula de 16 x 12 m, dividida en quadres de 4 x 4 m, que es van signar amb lletres minúscules, de l'a a l'l. El 1999, ja organitzat com a camp de treball estable, es va fer una nova quadrícula progressiva de sud a nord, amb un front de quatre quadres de 4 x 4 m, numerat amb nombres romans. Aquesta nova quadrícula incloïa els quadres i i j de la de 1997.

Les excavacions es van fer amb una tècnica mixta de quadre i estructura. El 1997 es va excavar el pati, l'estructura 3 i el corredor. Cada una d'aquestes unitats va donar una estratigrafia diferent: el pati s'havia convertit en un abocador a partir del sitjot i, posteriorment, es va acabar de reblir amb altres materials del propi jaciment; així que presentava una doble estratigrafia: la pròpia de l'abocador originari i, per sobre i invertida, la del material transportat d'una altra part del jaciment, per tal de convertir el seu espai en terra de conreu.

L'estructura 3 tenia, en principi, la mateixa estratigrafia que el pati, però que va ésser modificada per una reocupació musulmana de cap als segles XII i XIII i per un rebliment posterior, des de dalt, de l'edifici.

El corredor va presentar una seqüència més senzilla, amb una successió de tres estrats: el primer, superficial, d'entre 10 i 25 cm. -fins on arribava una arada- era terra de conró, color marró fosc molt remoguda, amb una mescla de materials bastant rodats, que van del pretalaiòtic fins a època moderna. El segon nivell era terra de color marró més clar i amb una potència d'entre 5 i 30 cm però menys remoguda i amb els mateixos materials; corresponia, també, a terra de conró, però que no hi havia arribat l'arada i el material no era tan rodat. El tercer nivell corresponia a una terra més grisenca, una mica cendrosa, de potència irregular que mai sobrepassava els 30 cm, i que va donar uns materials variats però cronològicament homogenis, d'entre el final de la II Guerra Púnica i la conquesta romana de l'illa, a les acaballes del segle II aC. La resta de la zona excavada, tret de l'interior del possible forn, va presentar, bàsicament, la mateixa estratigrafia amb petites variants puntuals, que vam anar dividint en diferents unitats estratigràfiques per qüestió metodològica.

Materials

Les quatre campanyes fetes a Talatí de Dalt han donat materials molt fragmentats -la majoria ceràmica- que documenten l'ocupació humana de l'indret des dels primers moments de la prehistòria fins a la conquesta cristiana del segle XIII.

pretalaiòtic

Pel que fa als materials pretalaiòtics (calcolític-bronze inicial) s'han documentat tot just una dotzena de fragments de ceràmica, molts d'ells informes, qualque un dins regatells de la roca mare, però la majoria mesclats amb altres als nivells superficials.

talaiòtic

Més abundós ha estat el material talaiòtic (làm. XXIV, 8: 1 i 2), encara que a cap dels nivells ha sobrepassat el vint per cent. Bona part acompanyava materials clàssics d'entre els segles IV i I aC; un petit grup, però, està documentat a altres jaciments en contextos del talaiòtic mitjà (edat del ferro antiga).

púnic

El material púnic (làm. XXIV, 8: 3 i XXV, 9: 5 a 6), sobretot ebusità, és el més important de l'àrea excavada, als voltants d'un terç de tot el conjunt. En són destacables les àmfors i gerres ebusitanes PE 17 i Eb 69 i diferents tipus de bols; però també hi són ben representades les àmfors PE 16 i les cilíndriques africanes tipus Maó· C; els materials anteriors al segle III tot i ésser-hi documentats, no són abundosos.

romà republicà

L'època romana republicana hi és també ben representada: àmfors grecoitàliques i Dressel I amb bols de ceràmica campaniana, peces de ceràmica de cuina itàlica i uns pocs fragments d'italomegàrica (làm XXVI, 10: 7). Cal destacar una àgata amb entalladura feta amb la tècnica etrusca a *globolo*, d'entre els segles II i I aC, que representa un sàtir o tal vegada el mateix Dionís, classificada per Ángeles Castellano, del *Museo Arqueológico Nacional* (làm. XXII, 2); dissortadament la peça va sortir al nivell superficial i, per tant, fora de context.

ibèric

Un altre material ben documentat és l'ibèric. Es van trobar, com a la resta de l'illa, una remarcable quantitat de ceràmica grisa del tipus dit emporità (gerretes D I i escudelles A I), però també restes de kalathos i urnes pintades (làm. XXV, 9: 4:).

romà alt imperial

Al pati i a l'estructura 3 aquests materials es troben al nivell superior de l'escombrera originària, però a la resta de l'excavació el trobam als dos nivells primers. Són materials del començament de l'imperi, que mai arriben a ultrapassar el segle II, bàsicament època d'August i Tiberi: TS aretina -amb algunes marques, entre d'elles un Ateius-, parets fines i àmfors laietanes i ebusitanes tardanes, bàsicament. A partir d'aquí hi ha un buit de dos segles.

baix imperial

A nivell de ceràmica, el material baix imperial que van donar les quatre campanyes d'excavació es va reduir a una dotzena de fragments, la majoria TS africana D. L'altre element baix imperial que es va trobar va ésser l'esquelet d'una adolescent d'entre 15 i 17 anys datada per C14 entre els segles V i VII, que va ésser estudiada per l'antropòleg José L. Gómez.

musulmà

Als nivells superficials, entre les pedres del claper de ponent, que vam començar a desfer i l'interior de l'estructura 3 va sortir una certa quantitat de material musulmà (làm. XXVI, 10: 9). La major part és ceràmica comuna de l'època almohade: ribells, safes, gerres etc.

Analítiques

Durant les quatre campanyes d'excavacions s'han pres mostres i encarregat diverses analítiques, algunes ja fetes i amb els resultats, d'altres encara pendents.

anàlisis de C14

Hi ha vuit mostres, de les quals tres són fetes a Barcelona, pel mètode C14 no calibrat, a càrrec de Joan S. Mestres, el 23 de juny de 1999:

- Mostra sobre os animal; interior de l'estructura 3; nivell inferior, corresponent al nivell 3 del pati; datació 2060 $\pm$ 45 BP.
- Mostra sobre os animal; pati; nivell 5; datació 2300 $\pm$ 60 BP.
- Mostra sobre carbò; pati; nivell 5; datació 2260 $\pm$ 120 BP.

Les altres són fetes a Brussel·les, al laboratori de l'Institut Royal du Patrimoine Artistique, pel mètode de C14 calibrat, a càrrec de Mark Van Strydonck, els dies 31 de maig i 17 de juliol de 200:

- Mostra sobre os humà; corredor de baixada a l'estructura 3; datació 1490 $\pm$ 40 BP (430-650 dC).
- Mostra sobre carbò; quadre V; UE 3; datació 2160 $\pm$ 25 PB (260-110 aC).
- Mostra sobre os animal; quadre V; UE 3; datació 2140 $\pm$ 40 BP (260-40 aC).
- Mostra sobre carbò; estructura 5 (possible forn); UE 15, sobre roca mare; datació 2775 BP (1000-830 aC).
- Mostra sobre carbò; estructura 5; UE 15; datació 2275 $\pm$ 25 BP (320-200 aC).

fitòlits

Són cinc mostres fetes el 2002 a Barcelona per Jordi Juan i Trasseras i Joan Carles Matamala Mellin:

- Mostra 1: Quadre XII, UE 2; fons de ceràmica talaiòtica, residus orgànics; resultat sense determinar.
- Mostra 2: Quadre XII, UE 2; bol talaiòtic, residus orgànics; resultat: producte lacti amb cereals (esquelets de *triticum sp*).
- Mostra 3: Quadre X, UE 2; molò (molí de mà talaiòtic), superfície activa; resultat: processat de cereals (*triticum aestivum/durum*).
- Mostra 4: Quadre V, UE 3; molò, superfície activa; resultat: sense determinar.
- Mostra 5: Estructura 5, UE 15; molò, superfície activa; resultat: processat de cereals (*triticum aestivum/durum*).

Cronologia

Amb les dades que tenim en aquest moment és difícil determinar quan es van construir les edificacions que es van treure a llum amb les quatre campanyes d'excavacions. Tanmateix, les datacions de C 14 es corresponen amb les cronologies dels materials que es van treure i amb les de nivells d'altres jaciments que han donat materials similars.

Així, podem afirmar que l'indret va tenir una primera freqüentació humana cap al calcolític-bronze inicial l'etapa denominada pretalaiòtic- però la migradesa dels indicis i la falta de construccions atribuïbles a aquesta etapa no ens fa possible determinar el seu abast.

Tenim una datació absoluta d'entre el 1000 i el 830 aC, que correspon al talaiòtic mitjà i ceràmiques relacionables amb aquesta datació que, a altres jaciments, s'atribueixen a aquest període.

Hi ha unes quantes mostres -molt poques- de materials d'importació anteriors al segle III aC. D'aquest darrer segle ja en són més abundosos els materials i tres de les mostres de C14 ens suggereixen aquesta cronologia.

El moment més ben representat és el que va de la II Guerra Púnica a la conquesta romana de l'illa, el 123 aC. Correspon al nivell inferior del pati i a l'UE 3 de la resta de

l'excavació. Aquí tenim correspondència clara entre diferents materials (púnics, ibèrics, romans i indígenes) i les datacions de C14.

A partir d'aquí, els materials mostren una continuïtat d'ocupació fins a la meitat del segle I dC, que es correspon amb la mostra de C14 treta de l'interior de l'estructura 3. Després tenim un buit de materials i de datacions fins l'època tardo romana o bizantina, amb molt pocs materials i una reutilització puntual d'aquesta part del jaciment per a enterrar-hi una adolescent.

Finalment tenim una clara ocupació d'època musulmana, als segles XII i XIII i un abandonament d'aquesta part del jaciment, que es converteix en terra de conreu.

Conclusions provisionals

Amb els elements que tenim fins aquest moment, podem concloure que aquesta part del jaciment va tenir qualche ocupació humana durant el pretalaiòtic (calcolític- bronze antic). Aquesta ocupació va adquirir una certa intensitat cap al començament del talaiòtic mitjà, època en què es van poder construir bona part dels edificis que veiem en aquest moment. Aquesta ocupació humana va continuar i, possiblement, es va intensificar cap als segles III-II aC. A partir de la conquesta romana aquesta part del jaciment es segueix ocupant fins a mitjan segle I dC, moment en què, per causes desconegudes s'abandona l'àrea, on segles després s'hi enterra puntualment una dona jove. Finalment, durant l'època musulmana es torna ocupar l'indret durant un període no molt llarg.

Pel que a la funció de les edificacions, el fet del poc espai interior de l'estructura 3 en comparació amb les dimensions de la construcció, la seva posició a la part més baixa de l'assentament i les filades per sobre de l'actual edifici, ens suggereix que tant l'estructura 3 com la 1 podrien ésser semisoterranis amb una planta a sobre i que aquesta part del jaciment hauria pogut servir d'àrea artesanal de l'assentament.

Tanmateix, haurem d'esperar a tenir fets la resta d'estudis i analítiques pendants per poder donar els resultats definitius d'aquestes quatre campanyes.

BIBLIOGRAFIA

- AGUAROD OTAL, C.: *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Zaragoza, 1991.
- BARBERA, J. *et alii*: *Ceràmica grisa emporitana*. Barcelona, 1993.
- BELTRAN LLORIS, A.: *Guía de cerámica romana*. Zaragoza 1998.
- CARTAILHAC, E.: *Les monuments primitifs des Iles Baleares*. Toulouse, 1892.
- CONDE I BERDÓS, M. J.: "Una producció de ceràmica característica del món ibèric tardà: el kalathos barret de copa". *Fonaments*, 8. Barcelona, 1992.
- COSTA, B., FERNANDEZ, J. H. I RAMON, J.: *Miscelania de arqueologia ebusitana*. Eivissa 1998.
- HABELT, R.: *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Bonn, 1990.
- JUAN BENEJAM, G. *et alii*: *Guia de Menorca; patrimoni històric i cultural*. Maó, 1998
- JUAN BENEJAM, G.: *El poblament de Menorca; de la prehistòria a la baixa romanitat*. Maó, 1993.
- MIRÓ, J.: *Producción de ánforas romanas en Catalunya*. Oxford, 1988.
- MOREL, J.: *Céramique campanienne*. Roma, 1981.
- PERICOT GARCIA, L.: *Las islas Baleares en los tiempos primitivos*. Barcelona, 1975.
- PLANTALAMOR MASSANET, L. *L'arquitectura prehistòrica i protohistòrica de Menorca i el seu marc cultural*. Maó. 1991
- RAMIS I RAMIS, J.: *Antigüedades Célticas de la isla de Menorca*. Maó, 1818.
- RAMON, J.: *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Eivissa 1991.
- ROSSELLO BORDOY, G.: *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma, 1978.
- SCILLANO, M, SIBELLA, P.: *Amfores; comment les identifier ?*. Aix en Provence, 1991.
- SERRA BELABRE, M. L. *et alii*: *Historia de Menorca.*, Maó, 1977.
- Vegas, M.: *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*. Barcelona, 1973.
- VV. AA.: "Arqueologia". *Enciclopèdia de Menorca*, tom vuitè. Maó, 1979.

RESUMEN

Informe preliminar sobre las excavaciones oficiales realizadas en el conjunto talayótico de Talatí de Dalt (Menorca) entre 1997 y 2001 por un equipo técnico de *Amics del Museu de Menorca*. Pese a que algunos materiales están pendientes de estudio y ciertas pruebas analíticas en vías de conclusión se ha considerado oportuno dar a conocer los resultados de las cuatro campañas realizadas, habida cuenta que el proyecto de investigación ha sido interrumpido.

ABSTRACT

A preliminary report on official excavations carried out on the group of talaiots known as Talatí de Dalt (Menorca) between 1997 and 2001 by a team of experts belonging to the association *Amics del Museu de Menorca*. Although some material has still to be studied and certain analysis have yet to be concluded, it was decided that some of the results of the four campaigns should be made public, due to the research project's suspension.